

ภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรน้ำในลุ่มน้ำเสียใหญ่ตอนบน*

Wisdom Water Resource Management in the upper Siew Yai River Basin

พระครูสุตสารโกศล (แพทอง แก้วทองมี), ธีระพงษ์ มีโรสง และอลอง พันธจำนงค์
Phrakhru Suttasarakoson (Phraethong Kaewthongmee), Theerapong Meethaisong
and Chalong Phanchan
มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
Mahasarakham University, Thailand
Corresponding Author, E-mail: noppadol.1992@gmail.com

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการจัดการทรัพยากรน้ำในลุ่มน้ำเสียใหญ่ตอนบน เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ มีวิธีดำเนินการวิจัย โดยศึกษาข้อมูลจากเอกสารและข้อมูลภาคสนาม แบบสัมภาษณ์ การสนทนากลุ่ม การสัมภาษณ์เชิงลึก กลุ่มตัวอย่าง จำนวน 62 รูป/คน รวมถึงการสังเกตแบบมีส่วนร่วม ในชุมชนลุ่มน้ำเสียใหญ่ตอนบน โดยใช้วิธีการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงพรรณนา

ผลการวิจัยพบว่า การจัดการทรัพยากรน้ำในลุ่มน้ำเสียใหญ่ตอนบนโดยชุมชนลุ่มน้ำเสียใหญ่ตอนบนใช้ชุดความเชื่อในการจัดการทรัพยากรน้ำผ่านทุนความเชื่อที่มีรากฐานมาจากความเชื่อเกี่ยวกับผีที่สัมพันธ์กับน้ำคือ ผีปู่ตาที่ชุมชนดั้งเดิมได้สร้างศาลขึ้นตามลุ่มน้ำตั้งแต่ต้นน้ำ กลางน้ำ และปลายน้ำตามลุ่มน้ำเสียใหญ่ตอนบนเชื่อว่าผีปู่ตาจะคอยดูแลชุมชนและทรัพยากรธรรมชาติภายในชุมชน เป็นชุดความเชื่อที่ยังปฏิบัติการในสำนึกของคนท้องถิ่นที่ใช้น้ำอุปโภคบริโภค ต่อมามีการปรับผสมเข้ากับทุนทางความเชื่อแบบคติพุทธท้องถิ่นทำให้เกิดพิธีกรรมการทำบุญที่นิมนต์พระสงฆ์มาเจริญพุทธมนต์ที่ฝายน้ำเสียเรียกว่าบุญฝาย รวมทั้งผลที่ได้จากการสนทนากลุ่ม ทำให้ชุมชนเอาชุดความเชื่อแบบผี พราหมณ์ พุทธ ผสมผสานกันมาใช้ในการจัดการทรัพยากรน้ำในลุ่มน้ำเสียใหญ่ตอนบน เพื่อรื้อฟื้นและผลิตซ้ำที่ชาวบ้านมีความเชื่อในผีขุนน้ำและผีเมือง เพื่อเป็นการตอบแทน ผีเหล่านี้ที่คอยปกป้องรักษาและการอนุรักษ์ทรัพยากรลุ่มน้ำเสียใหญ่

คำสำคัญ: การจัดการ; ทรัพยากรน้ำ; ลุ่มน้ำเสียใหญ่ตอนบน

*ได้รับบทความ: 29 มกราคม 2567; แก้ไขบทความ: 18 มิถุนายน 2567; ตอรับตีพิมพ์: 24 มิถุนายน 2567
Received: January 29, 2024; Revised: June 18, 2024; Accepted: June 24, 2024

Abstract

The purposes of this research were to study wisdom water resource management in the upper Siew Yai River Basin. It is qualitative research. There are methods for conducting research by studying information from documents and field data, interviews, and group discussions in-depth interview a sample group of 62 persons including participant observation in the upper Siew Yai River Basin community using Descriptive Analysis.

The results of the research found that: The Management of water resources in the upper Siew Yai River Basin by the communities of the upper Siew Yai river basin uses a set of beliefs to manage water resources through a belief capital that is rooted in the belief of ghosts associated with water, where the Grandfather Ghost (Phee Phu Ta). Where the traditional community has built shrines along the river basin from the upstream, midstream and downstream along the upper Siew Yai river basin. It is believed that the ghost of Pu Ta will take conservation of the community and the natural resources within the community. The set of beliefs that is still operating in the consciousness of local people who use water for consumption. Later, it was mixed with the local Buddhist beliefs, resulting in a merit-making ritual that invited the monks to pray for the Buddhist mantra at the dam, called Boon Phai, Including the results received from conversation group the community set of beliefs Ghosts, Brahmins, Buddhists mix interweaving. The Community used the management of water resources in the upper Siew Yai river basin to revive and reproduce at villager the belief in the Ghost of water and ghost town to be compensation ghost these at protects treat and conservation of Siew Yai River Basin resources.

Keywords: Management; water resources; Upper Siew Yai River Basin

1. บทนำ

ทรัพยากรธรรมชาติเป็นปัจจัยหลักที่สำคัญอย่างมากในการดำรงชีวิตของมนุษย์ เนื่องจากมนุษย์ต้องอาศัยทรัพยากรธรรมชาติเพื่อใช้ในการอุปโภคบริโภค รวมไปถึง การจัดการ

ทรัพยากรธรรมชาติต่างๆ ให้มีความมั่นคงเพียงพอต่อความต้องการของมนุษย์ เพราะว่ามันใช้น้ำเป็นองค์ประกอบสำคัญในการดำรงชีวิตและภาคอุตสาหกรรม การคมนาคมการทำเกษตร เป็นต้น (สุริยะ หาญพิชัย, 2560, หน้า 241-254)

ทรัพยากรน้ำนับวันที่จะขาดแคลนมากขึ้นเรื่อยๆ เพราะความเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติสิ่งแวดล้อมและสภาพทางด้านเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในประเทศไทย มีการเปลี่ยนแปลงไปตามยุคโลกาภิวัตน์ ฉะนั้น การจัดการทรัพยากรน้ำจึงมีความสำคัญอย่างมาก ทรัพยากรแหล่งน้ำเป็นพื้นฐานในการพัฒนาประเทศ และมีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ (บุผาชาติ จันทรหอม, 2564, หน้า 340-356)

สถานการณ์น้ำในประเทศไทยกำลังเข้าสู่สภาวะวิกฤติทั้งเชิงปริมาณและ เชิงคุณภาพ ในหลายพื้นที่ประเทศกำลังประสบปัญหาไม่สมดุล และอุปทานของน้ำ มีสาเหตุมาจากการเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องของจำนวนประชากร การผลิตภาคอุตสาหกรรม และระบบ การผลิตอาหารรวมทั้งการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำที่ขาดประสิทธิภาพ และการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างไร้ความตระหนักของมนุษย์ จึงทำให้เกิดปัญหาจากการใช้ทรัพยากรน้ำขึ้นหลายประการ การตัดต้นไม้ทำลายป่าทำให้ปริมาณน้ำฝนลดน้อยลง อันก่อให้เกิดภัยแล้งเสียหายต่อการเพาะปลูกและการเลี้ยงสัตว์ และยังทำให้เกิดความแห้งแล้ง ทำให้เกิดปัญหาน้ำท่วม น้ำป่าไหลหลากในช่วงฤดูฝน สร้างความเสียหายแก่ชีวิตและทรัพย์สินของชาวบ้าน และปัญหาน้ำเน่าเสีย ซึ่งสาเหตุหนึ่งเนื่องมาจากน้ำทิ้งจากบ้านเรือนขยะมูลฝอยโรงงานอุตสาหกรรม ถูกทิ้งลงสู่แม่น้ำลำคลอง ทำให้น้ำเน่าเสียจากโรงงานอุตสาหกรรม ประกอบกับน้ำฝนพัดเอาสารพิษที่ตกค้างจากแหล่งเกษตรกรรมลงสู่แม่น้ำ ลำคลอง ทำให้น้ำเกิดเน่าเสียส่งผลทำให้เป็นอันตรายต่อสัตว์และมนุษย์ รวมทั้งไม่สามารถ นำน้ำมาใช้ประโยชน์

ในการอุปโภคบริโภค ทางเกษตรกรรม และภาคอุตสาหกรรมได้ (กรมทรัพยากรน้ำ, 2556, หน้า 136)

ทรัพยากรน้ำมีความหลากหลาย และมีแนวโน้มทวีความรุนแรงเพิ่มมากขึ้น ปัจจุบันสถานการณ์ปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ลุ่มน้ำ ได้ทวี ความรุนแรงเพิ่มมากขึ้นเป็นลำดับ โดยเฉพาะทรัพยากรน้ำและป่าต้นน้ำ สาเหตุสำคัญมาจากการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจโดยเน้นการใช้ประโยชน์ที่ดินในลุ่มน้ำอย่างต่อเนื่อง โดยขาดหลักการอนุรักษ์ที่เหมาะสม รวมทั้งไม่มีกลไกในการฟื้นฟูและประโยชน์โดยชุมชนมีส่วนร่วมอย่างจริงจัง แนวทางในการแก้ไขปัญหาที่สอดคล้องกับนโยบายของรัฐ คือ การบริหารจัดการทรัพยากรน้ำแบบบูรณาการบนพื้นฐานการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่น โดยการผสมผสานความรู้ในปัจจุบันอาศัยองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ประสพการณ์และความคิดเห็นของชุมชนในมิติต่างๆ ภายใต้บริบททุนทางสังคมและวัฒนธรรม (สุริยะ หาญพิชัย, 2560, หน้า 241-254) การจัดการทรัพยากรน้ำอาศัยองค์ความรู้ที่สะสมมา ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันเรียกว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่ชุมชนมีความรู้พัฒนาขึ้นในบริบทพื้นที่ทางกายภาพและวัฒนธรรมทางปฏิสัมพันธ์ ระหว่างคนกับสิ่งแวดล้อม เป็นความรู้ของชุมชนที่สืบทอดกันมาเป็นเวลายาวนาน จึงเป็นความรู้ที่มีคุณค่าความดีงาม และจรรโลงถึงวิถีชุมชนให้อยู่ร่วมกับธรรมชาติและสภาวะแวดล้อมได้อย่างกลมกลืน (สุวิชา ศรีถาน และปรีดา ไชยา, 2559, หน้า 12-22) การจัดการน้ำร่วมกันเน้นการ

ปลูกจิตสำนึกให้คนในชุมชนไม่เบียดเบียนกัน ไม่ทำลายทรัพยากรสิ่งแวดล้อม โดยการนำเอาความเชื่อ พิธีกรรมต่างๆ ในท้องถิ่นเข้ามาผสมผสานกับการบริหารจัดการน้ำในชุมชน ทั้งด้านสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม และความเชื่อต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่ตามลุ่มน้ำ

ลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน ในอดีตเต็มไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติที่มีความหลากหลาย มีความอุดมสมบูรณ์ ทำให้ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ติดกับลุ่มน้ำเสียวใหญ่ทำมาหากินด้วยการจับปลา หาของป่าล่าสัตว์ เก็บยาสมุนไพร ตัดไม้สร้างมาบ้าน และชาวบ้านมีการจัดการน้ำไว้ในฤดูแล้งอีกด้วย สภาพพื้นที่หรือบริบทของลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบนมีจุดกำเนิดอยู่ที่อ่างเก็บน้ำหนองบ่อ อำเภอบรบือ ไหลผ่าน 2 อำเภอ 21 หมู่บ้าน ได้แก่ อำเภอบรบือและอำเภอน้ำขุ่น จังหวัดมหาสารคาม มีความยาว 54 กิโลเมตร ที่ชาวบ้านเรียกว่า “ลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน” ตลอดลุ่มน้ำมีลักษณะเป็นรูปแบบคล้ายงูกินหาง คดโค้งไปมา หรือเลี้ยวซ้ายเลี้ยวขวาไปมา บวกกับมีลำน้ำสาขาต่างๆ ไหลมาสมทบทำให้ลุ่มน้ำเสียวใหญ่ถือเป็นเส้นเลือดใหญ่ที่หล่อเลี้ยงให้กับชุมชนที่อาศัยอยู่ตามลุ่มน้ำ ในช่วงปี พ.ศ. 2514 เกิดปัญหาน้ำเค็มที่มาจากกลุ่มนายทุนได้ขุดเจาะบ่อบาดาลแล้ว พบว่าเป็นน้ำเค็ม จึงได้สูบขึ้นมา ต้มเกลือขายในเชิงอุตสาหกรรม จึงส่งผลให้น้ำมีรสขาคิมเค็ม ไหลลงสู่อ่างเก็บน้ำหนองบ่อและไหลไปตามลำน้ำเสียวใหญ่ ทำให้พื้นที่เพาะปลูกกลายเป็นดินเค็ม

ทั้งนี้ ชาวบ้านทั้ง 2 อำเภอ 21 หมู่บ้านได้อาศัยน้ำในการอุปโภคบริโภค และยังเป็นแหล่ง

อาหาร เป็นแหล่งไม้ในการสร้างบ้าน และเป็นคลังยาสมุนไพรตามลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบนตลอด 54 กิโลเมตร ซึ่งตลอดสองฝั่งอุดมสมบูรณ์ไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติ ที่ได้หล่อเลี้ยงชีวิตชาวบ้านทั้งสองฝั่งลำน้ำตลอดมา นอกจากนั้น ชาวบ้านได้นำภูมิปัญญาในการจัดการทรัพยากรน้ำผ่านพิธีกรรมและความเชื่อเกี่ยวกับผีปู้ตา ผีขุนน้ำ และผีเมืองตามลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน โดยเชื่อว่าผีเหล่านี้จะคอยดูแลชุมชนและทรัพยากรธรรมชาติได้

ผลกระทบดังกล่าว ทำให้ชาวบ้านได้รับความเดือดร้อน จนมาถึงปี พ.ศ. 2519 ชาวบ้านได้เรียกร้องให้รัฐบาลเข้ามาช่วยแก้ปัญหา โดยมีคำสั่งในปี พ.ศ. 2523 ห้ามมิให้ประกอบกิจการต้มเกลือในบริเวณน้ำเสียวใหญ่ แต่ปี พ.ศ. 2529 ได้มีการลักลอบสูบน้ำบาดาลขึ้นมาต้มเกลืออีกครั้งและครั้งนี้ทำให้แพร่หลายจนทำให้เกิดผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมอย่างรุนแรง กล่าวคือ น้ำในลำน้ำเสียวใหญ่เค็มจนไม่สามารถใช้ทำการเกษตร อุปโภคบริโภค และเลี้ยงสัตว์ได้ จึงส่งผลให้มีการรวมตัวร้องเรียนให้รัฐบาลและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องดำเนินการแก้ไขปัญหา จึงทำให้รัฐบาลออกคำสั่งให้ยุติการทำนาเกลืออย่างเด็ดขาด ทำให้มีงบประมาณมาขุดลอกและพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำเสียวใหญ่ให้กลับมาอย่างเดิม การขุดลอกหรือการพัฒนาชลประทานนั้น กลับส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศทั้ง สัตว์น้ำและพืช หรือบางพื้นที่ที่น้ำท่วมขังนานเป็นเดือน หลังจากการฟื้นฟูลุ่มน้ำเสียวใหญ่ ทำให้ความเชื่อและพิธีกรรมตามสองฝั่งลุ่มน้ำเสียวใหญ่ จึงทำให้อาณาเขตการจัดการทรัพยากรน้ำของชุมชนในลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน ไม่ได้ปฏิบัติให้ตรงกับ

ภูมิปัญญาที่เคยทำกันมา (ราชันย์ หลงมิงค์, 2545, หน้า 85)

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมีความสนใจจะศึกษาการจัดการทรัพยากรน้ำในลุ่มน้ำเสียใหญ่ตอนบนโดยการใช้ทุนทางสังคมและทุนทางวัฒนธรรมในการจัดการทรัพยากรน้ำเพื่อให้เกิดความสมดุลกับทรัพยากรและชุมชนในการทรัพยากรน้ำรวมถึงชุมชนมีส่วนร่วมในการดูแลรักษาลุ่มน้ำและอนุรักษ์ลุ่มน้ำให้มีความยั่งยืนตลอดไป

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษาภูมิปัญญาทางความเชื่อในการจัดการทรัพยากรน้ำในลุ่มน้ำเสียใหญ่ตอนบน

3. วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ผู้วิจัยมีขั้นตอนการดำเนินการวิจัย ประกอบด้วย

1. ขอบเขตการวิจัย ดังนี้ 1) ด้านพื้นที่ 2 อำเภอ ประกอบด้วย (1) อำเภอบรป่ามี 7 ตำบล 12 หมู่บ้าน (2) อำเภอวาปีปทุม มี 4 ตำบล 9 หมู่บ้าน 2) ด้านเนื้อหา ได้แก่ (1) การทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง (2) การประเมินสภาพแวดล้อมเบื้องต้นของพื้นที่ศึกษาวิจัย ศึกษาพื้นที่กายภาพของลุ่มน้ำเสียใหญ่ตอนบนโดยศึกษาภูมิปัญญาของชุมชน ด้านความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรม 3) ด้านกลุ่มเป้าหมายที่ให้ข้อมูลสำคัญ ได้แก่ (1) กลุ่มผู้นำพิธีกรรม ผู้รู้ปราชญ์ชาวบ้าน พระสงฆ์ (2) กลุ่มผู้นำชุมชน ผู้ใหญ่บ้าน อบต. (3) กลุ่มตัวแทนชุมชน (4) กลุ่มหน่วยงานภาครัฐ กรมชลประทาน รวมทั้งสิ้น จำนวน 62 รูป/คน

2. เครื่องมือในการวิจัย ได้แก่ 1) การสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลัก ประกอบด้วย (1) การสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง (2) การสำรวจและประเมินภาคสนาม (3) การสังเกตแบบมีส่วนร่วม 2) การบันทึกภาคสนาม ประกอบด้วย กล้องถ่ายรูป การบันทึกเสียง และการจดบันทึกลงในเอกสาร 3) การสนทนากลุ่ม (Focus Group)

3. การเก็บรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูล ได้แก่ 1) รวบรวมข้อมูลภาคสนาม ที่ได้จากแบบสัมภาษณ์ แบบสำรวจ การสังเกตแบบมีส่วนร่วม และการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม การสนทนากลุ่ม และที่ได้จากข้อมูลจากกล้องถ่ายรูป การบันทึกเสียง และการจดบันทึกลงในเอกสาร และ 2) การวิเคราะห์ข้อมูล แบบพรรณนาวิเคราะห์

4. สรุปผลการวิจัย

ภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรน้ำในลุ่มน้ำเสียใหญ่ตอนบน พบว่า หลังจาก การสร้างฝายน้ำล้นเสร็จ ชาวบ้านสองฝั่งลุ่มน้ำเสียใหญ่ตอนบน หลายหมู่บ้าน ได้ใช้น้ำในการเกษตร เช่น ปลูกผัก ปลูกข้าวโพด เพาะเห็ดฟาง และเลี้ยงสัตว์ ตามพื้นที่ลุ่มน้ำเสียใหญ่ในช่วงบ้านห้วย หมู่ที่ 11 บ้านมะแซว หมู่ที่ 15 มีพื้นที่ทำการเกษตร เช่น ปลูกข้าวนาปี นาปี ปลูกผัก และเลี้ยงสัตว์ แต่ก็ยังเป็นปัญหาสำหรับชาวบ้าน ที่มีพื้นที่ไกลจากลุ่มน้ำเสียใหญ่ เพราะบางคนก็ไม่มีเครื่องสูบน้ำ จึงทำให้ได้รับผลประโยชน์เฉพาะคนที่พื้นที่ใกล้ลุ่มน้ำเสียใหญ่เท่านั้น ในปี พ.ศ. 2548-2549 จากการสนทนากลุ่ม โดยกลุ่มผู้ใช้น้ำ และชาวบ้าน 3 ชุมชน ได้เสนอแผนการจัดการเพื่อการเกษตร กับองค์การ

บริหารส่วนตำบลบ้านหวาย และกรมชลประทาน เสนอโครงการคือ โรงสูบน้ำเพื่อการเกษตร โดยมีพื้นที่เป้าหมาย 3 หมู่บ้าน บ้านหวาย หมู่ที่ 11 และบ้านมะแซว หมู่ที่ 15 อำเภอลำดวน ในการตั้งเครื่องสูบน้ำขนาดใหญ่ โดยการร่วมกลุ่มกันของชาวบ้าน เพื่อจัดการน้ำไว้ใช้ในการเกษตร หรือจัดเป็นธนาคารน้ำ โดยให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการดูแล และมีคลองส่งน้ำกระจายออกไปพื้นที่นาของชาวบ้าน โครงการโรงสูบน้ำด้วยไฟฟ้า ขนาด 4 ท่อสูบน้ำ และมีรางคอนกรีตส่งน้ำ ระยะทางประมาณ 300 เมตร สร้างในปี พ.ศ. 2550 โครงการอนุมัติและเริ่มดำเนินการต่อระยะเวลาในการก่อสร้าง 4 เดือน จากการสนทนากลุ่ม ชาวบ้านได้ตั้งคณะกรรมการบริหารน้ำในชุมชนมีระยะ เวลาเปิดปิดในการสูบน้ำและปล่อยน้ำ ในช่วงเดือนมกราคมถึงเดือนพฤษภาคม ระยะเวลาที่เปิด 08.00-18.00 น. ในการปล่อยน้ำนั้นขึ้นอยู่กับสถานการณ์น้ำ โดยมีคณะกรรมการจะแจ้งหรือประชาสัมพันธ์ก่อนทุกครั้ง โดยมีสมาชิกผู้ใช้น้ำ 35 ครัวเรือน มีกองทุนผู้ใช้น้ำจ่ายค่าใช้น้ำ 200 บาทต่อครั้ง และมีพื้นที่ส.ค.1 (การครอบครองที่ดิน) 100 ไร่ สภาพปัจจุบันการบริหารจัดการน้ำของโรงสูบน้ำ ได้มีการเปลี่ยนแปลง เช่น โครงสร้างคณะกรรมการ ระยะเวลาในการปล่อยน้ำ ในเดือนพฤษภาคมถึงเดือนมิถุนายน บริเวณตั้งเครื่องโรงสูบน้ำ มีสภาพต้นเตียนทำให้น้ำไม่เพียงพอต่อความต้องการของผู้ใช้น้ำ ในปี พ.ศ. 2557-2558 ได้มีการสร้างคลองส่งน้ำเพิ่มขึ้นอีก เพื่อให้ น้ำไปถึงทุกหมู่บ้าน เช่น บ้านหวาย บ้านมะแซว จนถึงบ้านปลาปู่ ตำบลหนองแสง โดยได้งบประมาณจากองค์การบริหารส่วนตำบล มีความยาว

ประมาณ 1,000 เมตร การจัดการน้ำส่วนบุคคล สภาพการเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติ ทำให้คนในชุมชนมีการปรับตัวตามสภาพ เช่น ฝนแล้ง ฝนทิ้งช่วง น้ำท่วม เป็นต้น ส่วนของชาวบ้านมีการขุดลอกหนอง เพื่อกักเก็บน้ำไว้ใช้ในการเกษตร เช่น ปลูกผักทำนาข้าว เลี้ยงปลา เลี้ยงสัตว์ เป็นต้น

ในส่วนของแหล่งน้ำสาธารณะหรือลำน้ำสาขาต่างๆ ที่มีความเชื่อมโยงกับลุ่มน้ำเสียวใหญ่มากจนถึงปัจจุบัน มีการขุดลอกเพื่อกักเก็บน้ำในช่วงฤดูฝนลงสู่แหล่งน้ำสาธารณะ ที่ชาวบ้านเข้ามาใช้ประโยชน์ คือ บ้านปลาปู่ บ้านมะแซว ตำบลหนองแสง โดยมีเนื้อที่ 18 ไร่ ที่แหล่งน้ำเพื่อใช้ในการอุปโภคบริโภค ลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบนไหลผ่านหลายหมู่บ้านเป็นแหล่งน้ำที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติและเกิดขึ้นโดยมนุษย์สร้างขึ้น โดยมีระบบนิเวศที่เหมาะสม ลำน้ำสาขาที่ไหลลงสู่ลำน้ำเสียวใหญ่ ประกอบด้วย ลำห้วยโสกคลอง ตำบลบ้านหวาย เริ่มจากป่าชุมชนโคกใหญ่ไหลลงสู่ลำน้ำเสียวช่วงบ้านหนองไจ้ บ้านมะแซว มีระยะทาง 1 กิโลเมตร ลำห้วยฮองแอเริ่มจากทุ่งนาบ้านมะแซว ไหลลงสู่ลุ่มน้ำเสียวใหญ่ มีระยะทาง 1 กิโลเมตร คลองขุดใหม่จากทุ่งนาบ้านมะแซว ไหลลงสู่ลุ่มน้ำเสียวใหญ่ มีระยะทาง 1 กิโลเมตร กว้าง 15 เมตร ลำห้วยชุมถ่านเริ่มจากฝายบ้านเปลือย ไหลลงสู่โคกชุมถ่าน เป็นคลองขุดใหม่ของกรมชลประทาน ซึ่งเป็นที่พักน้ำของลุ่มน้ำเสียวใหญ่ก่อนจะปล่อยให้เกษตรกรได้ใช้น้ำ (ภู ภูรับ, การสัมภาษณ์, 14 มีนาคม 2564) สำหรับพื้นที่ตำบลหนองแสง มีลำห้วยจอกขวาง ลำห้วยวังเลิง ลำห้วยโสกขี้หมู ลำห้วยกุดน้ำใส ลำห้วย กุดขึ้นาค ลำห้วยโสกบังไฟ

ลำห้วยเหล่านี้ที่ไหลลงสู่แม่น้ำเสียวใหญ่ ตลอดจนลำน้ำและฝายบ้านแดง ที่ไหลลงสู่แม่น้ำเสียวใหญ่มี 6 สาย คือ ห้วยโตน ห้วยวังแดง ห้วยวัง ห้วยกุดน้อย ห้วยกุดแคน และห้วยท่อน (ภู ภูรับ, การสัมภาษณ์, 14 มีนาคม 2564)

ทั้งนี้ ตำบลแคน ก็เป็นพื้นที่อยู่ตรงกลางกับตำบลบ้านหวาย และติดกับตำบลนาข่า อำเภอวาปีปทุม มีลำน้ำสาขาที่ยาวมากอีกพื้นที่หนึ่งมีสภาพพื้นที่ราบลุ่ม และมีน้ำจากใต้ดินกับน้ำฝนไหลลงสู่ลำน้ำสาขาไหลลงสู่แม่น้ำเสียวใหญ่ตอนบนมี 8 สาขา คือ ห้วยช้างโตน ห้วยมะหลี ห้วยหนองแขะ ห้วยเสียวหลง ห้วยสองลี ห้วยสองมันปลา ห้วยวังยาว และห้วยพังซี ในส่วนของตำบลบัวมาศก็มีสภาพพื้นที่เป็นที่ราบลุ่ม มีความสูงจากระดับน้ำทะเลปานกลาง ประมาณ 130-150 เมตร พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ทำนาทำไร่ เลี้ยงสัตว์ ขณะที่ตำบลยางมีพื้นที่ลูกคลื่นรอยตีนที่ราบและเป็นที่ราบลุ่ม มีความสูงจากระดับน้ำทะเลปานกลาง 150-200 เมตร พื้นที่ส่วนใหญ่ใช้ทำไร่ทำสวนและเลี้ยงสัตว์ สำหรับตำบลบ้านหวาย เป็นที่ราบสูง มีป่าไม้เบญจพรรณ ป่าชุมชน ป่าสาธารณะ ส่วนตำบลหนองแสง และตำบลหนองเรือ เป็นที่ราบลุ่มแต่ไม่สูงนัก สภาพดินเป็นดินเค็มไม่เหมาะสมกับการเพาะปลูก และมีป่าไม้สาธารณะ 550 ไร่ เป็นป่าโคกใหญ่ ป่าโคกอีหลู่ ป่าโคกหนองอีรอก ซึ่งจะมีปริมาณน้ำที่ปรับเปลี่ยนไปตามฤดูกาลของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในแต่ละปี

จนเมื่อ รัฐบาลได้เข้ามาดูแลรักษาทรัพยากรน้ำสาธารณะ ได้มีการขุดลอกปรับสภาพคลองน้ำ บ่อน้ำ สระน้ำ หนอง คลอง โดยหน่วยงาน

ของรัฐบาลได้มีการขุดลอกลำห้วยสาขา ขุดบ่อสร้างฝายยาง ฝายคอนกรีต สร้างขึ้นในหลายพื้นที่ตามหมู่บ้าน เพื่อกักเก็บน้ำไว้ใช้ให้กับชาวบ้าน ก่อนที่จะสร้างฝายยาง ฝายคอนกรีต ต้องมีการตรวจสอบพื้นที่ก่อนว่า พื้นที่แต่ละแห่งนั้นมีภูมิทัศน์เป็นอย่างไร ลักษณะเป็นอย่างไร ดังนั้น ต้องมีการประชุมวางแผนลงพื้นที่ก่อนที่จะลงมือปฏิบัติ ควบคุมลาดเอียงสูงต่ำของระดับน้ำในลุ่มน้ำเสียวใหญ่ ตลอดจนฝายคอนกรีต ในตำบลหนองจิก ตำบลคำพิ ตำบลหนองม่วง ตำบลบ้านหวาย และฝายยาง ในตำบลยาง ตำบลแคน เนื่องจากการสูบน้ำไปใช้ประโยชน์จากลุ่มน้ำเสียวใหญ่ เพื่อการทำนา ปลูกผัก จึงมีการจัดการทรัพยากรน้ำที่แตกต่างกันไป คือ การจัดการทรัพยากรน้ำในพื้นที่ตำบลยางและตำบลบัวมาศ จะมีแต่ฝายยางกั้นน้ำไว้ใช้ประโยชน์เท่านั้น ส่วนชาวบ้านที่มินาติดกับลุ่มน้ำเสียวใหญ่ต้องสูบน้ำใช้เอง และบางหมู่บ้านมีสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ในพื้นที่ด้วย

ชาวบ้านจึงได้จัดตั้งกลุ่มบริหารจัดการทรัพยากรน้ำขึ้น เป็นการรวมกลุ่มอย่างเป็นทางการ เพื่อร่วมกันบริหารจัดการทรัพยากรน้ำให้เกิดความเป็นธรรมต่อทุกฝ่าย โดยมีผู้นำ จากส่วนราชการ ผู้นำในชุมชน เกษตรกร ชาวบ้าน ภาคเอกชน เป็นกลุ่มอาสาสมัครพิทักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมหมู่บ้าน (ทสม.) โดยอาศัยอำนาจทางปกครองของนายอำเภอ เป็นผู้ลงนามแต่งตั้งให้มีกลุ่มบริหารจัดการน้ำเพื่อดำเนินการพัฒนาแหล่งน้ำ ในการรวบรวมข้อมูลและดูแลรักษา ทั้งในเชิงปริมาณและคุณภาพในการจัดหาน้ำ การจัดเก็บน้ำ การจัดสรรน้ำ โดยมีตำบลบ้านหวายดำเนินการ

บริหารจัดการน้ำภายในตำบล บ้านห้วยและตำบล แคนบางส่วน เช่น บ้านโคกกลาง จะมีโรงสูบน้ำ ไฟฟ้า จำนวน 1 เครื่อง ใช้สูบน้ำจากลุ่มน้ำเสียวใหญ่ส่งไปตามท่อที่วางไว้ไปตามพื้นที่นั้นๆ โดยเป็นการต่อท่อตามความยาวแล้วจึงแยกออกไปตามแปลงนาของชาวบ้าน ทั้งนี้ โรงสูบน้ำในแต่ละชุมชนจะมี การสูบน้ำในช่วงฤดูฝน ตั้งแต่เดือน พฤษภาคมถึงเดือนกันยายน เพราะเป็นฝนทิ้งช่วง ในส่วนของการปล่อยน้ำจะปล่อยเป็นโซน 3 วันต่อโซน โดยคณะกรรมการบริหารจะเป็นผู้ประเมินน้ำ ให้เพียงพอต่อความต้องการของคนในชุมชนและ เป็นผู้กำหนดค่าใช้จ่าย คือ ค่าปรับ และจ่ายค่าไฟฟ้า ในการสูบน้ำร่วมกัน นอกจากนั้น ยังได้รับค่าใช้จ่าย ในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำบางส่วน เป็นงบประมาณสนับสนุนจากโครงการ SML และสำนักงาน กรมชลประทาน (สนั่น ศรีมาศ, การสัมภาษณ์, 10 กันยายน 2564)

ในการจัดการทรัพยากรน้ำของแต่ละหมู่บ้าน เริ่มตั้งแต่ต้นน้ำลงมาถึงปลายน้ำ ชาวบ้าน จะสูบน้ำจากลุ่มน้ำเสียวใหญ่ไปทำเป็นน้ำประปาหมู่บ้าน และยังสูบน้ำจากลุ่มน้ำเสียวใหญ่ไปเก็บไว้ในสระน้ำสาธารณะประจำหมู่บ้าน ในส่วนของ ตำบลบ้านห้วย อำเภอลำปลายมาศ สภาพพื้นที่มี บริบทพื้นที่แตกต่างกัน ทิศเหนือติดกับตำบลแคน และตำบลดงใหญ่ ทิศตะวันออกติดกับตำบลหนองแสง ทิศตะวันตกติดกับตำบลนาข่า นอกจากนั้น ตำบลแคนบางส่วนมีสภาพพื้นที่เป็นป่าโคก 50% ป่าสนดอน 20% และนา 30% จึงทำให้ระบบ นิเวศแต่ละพื้นที่มีความแตกต่างกันออกไป บางพื้นที่ ในตำบลใกล้เคียงที่ลำน้ำเสียวไหลผ่านลำน้ำสาขา

3 สาย โดยไหลผ่านป่าโคกใหญ่โนนพื้โนนน้อย ดอน และบ่อน้ำตามธรรมชาติ 4 บ่อ ลุ่มน้ำเสียวใหญ่ในช่วงบ้านเขาค้อ บ้านดอนมันน้ำ และบ้านมะแซว จะมีความกว้างและลึกมาก สามารถเก็บกักน้ำ ได้มาก โดยมีโรงสูบน้ำไฟฟ้า ขนาด 4 ท่อ ส่วนบ้านห้วย หมู่ที่ 11 ตำบลบ้านห้วย เป็นพื้นที่การใช้ประโยชน์ นอกจากนั้น บ้านปลาบู่ ตำบลหนองแสง จะมีการจัดการทรัพยากรเป็นการส่งน้ำระบบคลอง ขอยซีเมนต์ มีระยะทาง 2.5 กิโลเมตร มีไหล่ทางเดินกว้าง 12 เมตร ช่วงเวลาในการปล่อยน้ำตั้งแต่ เดือนพฤษภาคมถึงกันยายนทุกปี การปล่อยน้ำในแต่ละครั้งจะต้องมีคณะกรรมการบริหารชุมชนผู้ใช้น้ำลงมติกัน กำหนดเวลาเปิดปิดร่วมกับเกษตรกร ผู้ใช้น้ำและจ่ายค่าไฟฟ้าตามมติและระเบียบการที่เห็นชอบร่วมกัน

ในส่วนของโรงสูบน้ำแหล่งที่ 2 ที่บ้านหนองไธ้ ตำบลบ้านห้วย อำเภอลำปลายมาศ โดยได้งบประมาณจากโครงการ SML บางส่วน และได้กับชุมชนร่วมกันบริจาคสมทบทุนกันเอง โดยนำรูปแบบในการส่งน้ำ การวางท่อน้ำไปตามพื้นที่แต่ละชุมชน ซึ่งคณะกรรมการแต่ละหมู่บ้านมีมติร่วมกันแยกจากท่อใหญ่ไปยังที่นาของเกษตรกรช่วงเดือน พฤษภาคมถึงมิถุนายน จนถึงฤดูน้ำหลากแล้วแต่การพิจารณา เพื่อให้ตามความต้องการของชุมชน ที่นำเสนอกับคณะกรรมการ ในการจัดการชุมชน เป็นคนบริหารจัดการ เช่น การจัดการบำรุงค่าไฟฟ้าตามพื้นที่ที่ส่งน้ำไปให้ โดยมีกฎระเบียบข้อบังคับและการกำหนดเวลาเปิดปิด จากคณะกรรมการภาคประชาชนเกษตรกรผู้ใช้น้ำเครือข่ายประชาชนลุ่มน้ำเสียวใหญ่ ส่วนการจัดการ

ทรัพยากรน้ำใต้ดิน คุณภาพน้ำใต้ดินส่วนใหญ่จะเป็นน้ำเค็มและน้ำก่อย พื้นที่ราบลุ่มน้ำใต้ดินจะเป็นดินเค็ม ไม่สามารถเจาะน้ำบาดาลได้ พื้นที่โคกป่าชุมชนโคกใหญ่ในโซนตำบลบ้านหวาย น้ำใต้ดินจะจืด ไม่เค็ม สามารถเจาะบาดาลน้ำใต้ดินมาใช้ในภาคการเกษตรในรูปแบบบ่อน้ำบาดาล พลังงานแสงอาทิตย์ และค่าไฟฟ้าบางส่วน ได้งบประมาณมาจาก อบต. และได้มาจากส่วนตัวของเกษตรกรผู้ใช้น้ำ (ชาตรี พลสีนา, การสัมภาษณ์, 20 กันยายน 2564)

สำหรับผู้ใช้น้ำกลุ่มคนหรือกลุ่มบุคคลทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ที่มีความประสงค์จะต้องการใช้น้ำ โดยมีเป้าหมายที่แตกต่างกันออกไปคือ เพื่อการอุปโภคบริโภค การเกษตร การท่องเที่ยว อุตสาหกรรม หรือเพื่อการอื่นๆ ซึ่งถือเป็นปัจจัยสำคัญอย่างยิ่งอีกด้านหนึ่ง เนื่องจากระบบทั้งหมดที่ถูกออกแบบมาให้สามารถรองรับความต้องการได้ ปัจจุบันชาวบ้านลุ่มน้ำเสียใหญ่ ประกอบอาชีพทำนาในเชิงเศรษฐกิจเพื่อขายอย่างเดียว เหลือขายเก็บไว้กินและไว้ทำเป็นทุน ดังนั้น การจัดการทรัพยากรน้ำนำขึ้นมาใช้ภายใน สำนักสงฆ์โนนที่บ้านหวาย เป็นการจัดการแบบธรรมชาติหรือธรรมชาติจัดการกันเอง หรือกับชุมชนจัดการเอง โดยมีการสูบน้ำด้วยพลังงานแผงโซลาร์เซลล์ หรือพลังงานแสงอาทิตย์ ที่ช่วยกันสร้างขึ้น เพื่อเป็นการจัดการทรัพยากรน้ำแบบพึ่งพาตนเองภายในชุมชน ทั้งนี้ ในพื้นที่ลุ่มน้ำเสียใหญ่ตอนบน จะมีลำห้วยคลอง หนอง ลำน้ำตามธรรมชาติ ฝาย บ่อ บาดาล บ่อน้ำตื้น และประปาหมู่บ้าน โดยชุมชนมีระบบการจัดการน้ำในปัจจุบัน คือ มีการขุดลอกหนองสาธารณะประโยชน์ในชุมชน การขยายหนองน้ำ

เก่าและใหม่ เพื่อให้มีพื้นที่ปริมาณที่กว้างที่จะรองรับน้ำฝนในแต่ละปี ได้มีการสร้างฝายกักน้ำในลำห้วยสาขาและลุ่มน้ำเสียใหญ่ รวมทั้งมีการสร้างบ่อน้ำและสระน้ำในไร่นา ตลอดจนขุดบ่อบาดาลน้ำใต้ดิน และได้มีการวางเครื่องสูบน้ำในลำห้วยหนอง คลอง เพื่อสูบน้ำไว้ใช้ (คมสันต์ บัณฑิตเสน, การสัมภาษณ์, 20 มิถุนายน 2564)

จะเห็นว่า การจัดการทรัพยากรน้ำ มาจากโครงสร้างของคณะกรรมการภาคประชาชน คือ มีผู้นำในชุมชนที่เป็นคณะกรรมการ เช่น ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยฯ อบต. นอกจากเป็นชุมชนแล้ว ยังมีองค์กรชุมชนแต่ละเครือข่ายภาคประชาชน หรือเรียกว่ากลุ่มประชาชน สีเขียว เครือข่ายลุ่มน้ำเสียใหญ่ตอนบน และกรมชลประทาน ภายใต้กฎกติกาของสังคมในยุคที่ทันสมัย การมาถึงของเครื่องมือบริหารจัดการ ที่เรียกว่า เขื่อน ฝาย ประตูระบายน้ำ หรือแม้กระทั่งน้ำประปาที่ถูกส่งไปสู่ครัวเรือนผ่านท่อที่ฝังใต้ดิน กลายเป็นวัฒนธรรมการใช้น้ำ เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงไปถึงการแสดงตนเป็นเจ้าของน้ำเข้ามา ในมิติมากไปกว่าการใช้สอยน้ำฝน น้ำเหนือ น้ำท่า อย่างอิสระเสรี ดังเช่นในสมัยอดีต

5. อภิปรายผลการวิจัย

ภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรน้ำในลุ่มน้ำเสียใหญ่ตอนบนในครั้งอดีต มีข้อค้นพบว่าการจัดการทรัพยากรน้ำตามลุ่มน้ำตั้งแต่ต้นน้ำจนถึงปลาย น้ำชาวบ้านจะช่วยกันดูแล ปันฝายดินให้เป็นคูดินที่มีขนาดพอเหมาะกับการกักเก็บน้ำไว้ใช้ในช่วงฤดูแล้ง โดยจะมีวิธีการตรวจสอบสภาพของลุ่มน้ำเสียใหญ่ก่อนว่า ตรงสถานที่ใดจะสามารถ

กักเก็บน้ำไว้ได้นาน และพื้นที่ของกลุ่มน้ำเสียใหญ่
ตรงใดมีสภาพที่ลึกและตื้นเงินไม่สามารถกักเก็บน้ำ
ได้ จึงใช้ ภูมิปัญญาของชาวบ้าน จากผู้เป็นอาวุโส
ในชุมชน ช่วยดูพื้นที่เหมาะสมของน้ำที่พอเหมาะ
แก่การบ้นผายดินเพื่อกักเก็บน้ำได้ สอดคล้องกับ
ไกรสร เพ็งสกุล (2551, หน้า 10) ระบุว่า การเก็บ
รักษาซ่อมแซมให้คืนสู่สภาพเดิมมีการฟื้นฟู
แหล่งเสื่อมโทรมให้ใช้ประโยชน์ได้ต่อไป เพื่อให้สิ่ง
ที่ดำเนินการนั้นบังเกิดผลอย่างยั่งยืนต่อมวลมนุษย์
และธรรมชาติ การจัดการทรัพยากรน้ำจึงเป็นวิธี
ดำเนินการในพื้นที่รับประโยชน์จากแหล่งน้ำอย่าง
มีประสิทธิภาพทั้งในด้านการจัดการพัฒนา การ
เก็บรักษาซ่อมแซมสิ่งที่ชำรุดไปให้คืนสู่สภาพเดิม
การฟื้นฟูแหล่งเสื่อมโทรมให้ใช้ประโยชน์ได้ต่อไป
โดยการดำเนินการอย่างใดอย่างหนึ่งหรือหลาย
อย่างรวมกันอย่างเช่นบูรณาการเกี่ยวกับทรัพยากร
น้ำและทรัพยากรอื่นที่เกี่ยวข้องในเขตลุ่มน้ำ ยัง
สอดคล้องกับ Steward (1972, p. 91) อธิบายถึง
ทฤษฎีนิเวศวิทยาวัฒนธรรม ที่เน้นศึกษาถึงการ
เปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรม โดยเน้นถึง
อิทธิพลของสิ่งแวดล้อมเป็นตัวกำหนดกระบวนการ
ทางสังคมและวัฒนธรรมที่ไม่คงที่ มีการปรับเปลี่ยน
ตามกาลเวลา ตลอดถึงวิถีชีวิตขนบธรรมเนียม
ประเพณีบางอย่างจะยังคงอยู่ ได้รับการสืบทอด
จากคนรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง ซึ่งชุมชนลุ่มน้ำเสีย
ใหญ่ได้ปรับชุดความเชื่อ เพื่อตอบโจทยการดูแล
และจัดการน้ำ เพื่อให้เกิดความยั่งยืนในการใช้น้ำ
การจัดการทรัพยากรน้ำตามความเห็นในมิติเหล่านี้
นี้ได้ให้คุณค่ากับความยั่งยืนเป็นเรื่องสำคัญ โดยไม่
ละเลยที่จะกล่าวถึงความยุติธรรมในสังคม การ

จัดการทรัพยากรส่วนรวม มีบทบาทสำคัญต่อการ
ยังชีพ ชุมชนชาวนาส่วนใหญ่มีวิธีการพึ่งพาอาศัย
ทรัพยากรธรรมชาติในการอยู่รอดเป็นสำคัญ
สอดคล้องกับงานวิจัยของธีระภัทรา เอกผาชัย
สวัสดิ์ (2553, หน้า 131) เรื่องการศึกษาและพัฒนา
รูปแบบการเสริม สร้างองค์กรชุมชนเข้มแข็ง กรณี
ศึกษาตำบลวังชมพู อำเภอเมือง จังหวัดเพชรบูรณ์
พบว่า ระบบภูมิปัญญาท้องถิ่นกับระบบคุณค่า
อุดมการณ์ของชุมชนที่ได้ตั้งไว้ผ่านการกลั่นกรอง
สืบเนื่องภายใต้ความสัมพันธ์กับเงื่อนไขทางด้าน
ภูมิศาสตร์ ซึ่งมีอิทธิพลต่อวิธีการการทำมาหากิน
ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับ โลกภายนอก
เงื่อนไขทางด้านสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติวิถี
การผลิต ซึ่งมีอิทธิพลต่อการจัดรูปแบบความ
สัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนระหว่างคนกับทรัพยากร

สำหรับแนวทางการจัดการน้ำ เพื่ออนุรักษ์
พัฒนาพื้นที่เกษตรกรรมที่อยู่ร่วมกับแหล่งต้นน้ำ
ลำธาร คือ การจัดการน้ำที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของ
การอนุรักษ์และพัฒนาพื้นที่เกษตรกรรมร่วมกับ
พื้นที่ธรรมชาติอย่างเป็นองค์รวม ภายใต้การรับรู้
และการยอมรับการสร้างคุณค่าของชุมชน
สอดคล้องกับงานวิจัยของณิศา สุขแป้น (2557,
หน้า 5) เรื่องคลองจำไทร: พลวัตการจัดการ
ทรัพยากรโดยชุมชน พบว่า แนวทางการจัดการน้ำ
โดยชุมชนของชาวบ้านในตำบลโคกม่วง การมีส่วน
ร่วมของชุมชนเพื่อเป็นพลังในการขับเคลื่อนการ
จัดการ เริ่มจากการตั้งวงสนทนาแลกเปลี่ยนความ
คิดเห็นร่วมกัน จนนำไปสู่การตัดสินใจเลือกวิธีการ
สร้างฝายมาเป็นรูปแบบในการแก้ไขปัญหาพื้นที่ตั้ง
อยู่บนพื้นฐานของการอนุรักษ์และพัฒนาพื้นที่

เกษตรกรรมร่วมกับพื้นที่ธรรมชาติอย่างเป็นองค์รวม ภายใต้การรับรู้และการยอมรับ และการสร้างคุณค่าพร้อมกับการจัดกิจกรรมเพื่อการอนุรักษ์และฟื้นฟูของชุมชน

ในส่วนการจัดการน้ำของชลประทานหรือภาครัฐที่เข้ามาดูแลรักษาบำรุงลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบน กรมชลประทานได้ทำการขุดลอกลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบน เริ่มแต่ต้นน้ำจนถึงปลายน้ำ มีการสร้างฝายคอนกรีต ฝายยาง ทำเป็นประตูเปิดปิดระบายน้ำ ดังนั้น กรมชลประทานเป็นผู้ดูแลรักษาเป็นหน่วยงานภาครัฐบาล ค่อยควบคุมการส่งน้ำจากแหล่งน้ำและให้คำปรึกษาแก่เกษตรกรเกี่ยวกับการชลประทาน สอดคล้องกับไกรสร เพ็ญกุล (2551, หน้า 42) กล่าวว่า การจัดองค์กรการจรรูปแบบโครงสร้างขององค์การบริหารในรูปของหน่วยงานภาครัฐบาล ภาคเอกชน และภาคประชาชนในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ เริ่มแต่ต้นน้ำจนถึงปลายน้ำ จำเป็นต้องสอดคล้องกับทรัพยากรธรรมชาติอื่นที่เชื่อมโยงกันเป็นเครือข่ายแบบพึ่งพาซึ่งกันและกัน ได้แก่ ทรัพยากรดิน น้ำ ป่าไม้ เป็นต้น ซึ่งการจัดองค์กรที่ดี ต้องจัดให้เหมาะสมกับความเชื่อมโยงของทรัพยากรธรรมชาติในลักษณะเครือข่าย โดยจัดให้มีระบบการประสานงานระหว่างองค์กรภาครัฐบาล ภาคเอกชน และภาคประชาชนยังสอดคล้องกับงานวิจัยของอนุมาศ ทิริสุทธิ์ (2540, หน้า 45-49) ได้วิจัยเรื่องการพัฒนาศักยภาพกลุ่มผู้ใช้น้ำในการจัดการทรัพยากรของชุมชน พบว่า กลุ่มผู้ใช้น้ำอยู่ในกลุ่มทดลอง มีการพัฒนาศักยภาพในการจัดการทรัพยากรน้ำเพิ่มมากขึ้น โดยทำเป็นกลุ่มของตนเอง มีการจัดองค์กร

โครงสร้าง และบทบาทหน้าที่ของกลุ่มที่สมบูรณ์ครบถ้วน มีการวางแผนการจัดสรรการใช้น้ำของสมาชิกในกลุ่ม มีความรู้ในการใช้น้ำเพื่อให้เพียงพอต่อชุมชนในการอุปโภคบริโภค โดยมีหน่วยงานภาครัฐบาลคอยควบคุมการส่งน้ำจากแหล่งน้ำและให้คำปรึกษาแก่เกษตรกรเกี่ยวกับการชลประทาน ชุมชนกับภาครัฐในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ ถูกพิจารณาควบคู่กับเทคนิคด้านวิศวกรรมและผลประโยชน์สิ่งแวดล้อม สอดคล้องกับธนัน อนุมาศราชธน และคณะ (2545, หน้า 9) ได้กล่าวว่า การจัดการทรัพยากรน้ำของกลุ่มอนุรักษ์ลุ่มน้ำปิง มีหน่วยงานของรัฐที่เข้ามามีส่วนเกี่ยวข้อง ได้แก่ กรมทรัพยากรน้ำ กรมชลประทาน กรมส่งเสริมการเกษตร และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น การจัดการทรัพยากรโดยภาครัฐ เพื่อให้รัฐดำเนินการควบคู่กับเทคนิคด้านวิศวกรรมและผลประโยชน์สิ่งแวดล้อม เป็นผู้จัดสรรกรรมสิทธิ์สาธารณะสมบัติร่วมกับชุมชน

การจัดการน้ำที่ผลกระทบต่อชุมชนในลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน มีข้อค้นพบว่า การจัดการทรัพยากรน้ำเป็นหน้าที่หลักของกรมชลประทานเป็นผู้ดูแลรักษาบำรุงลุ่มน้ำเสียวใหญ่ จึงทำให้ชาวบ้านหรือชุมชนไม่มีส่วนร่วมในการดูแลบำรุงรักษาหรือไม่สามารถจัดการทรัพยากรน้ำได้เอง ดังนั้นจึงเป็นหน้าที่บทบาทขององค์กรชาวบ้านในระดับลุ่มน้ำในการดำเนินการจัดการน้ำอยู่แล้ว แต่ถูกรัฐเขามาแทรกแซงระบบชลประทานของชาวบ้านโดยนำเทคโนโลยีสมัยใหม่เขามาแทนระบบชลประทานชาวบ้าน ทั้งได้แย่งอำนาจในการจัดการน้ำในระบบชลประทานไปจากชาวบ้าน

สอดคล้องกับอยู่แก้ว ประกอบไวยกิจ ปีเวอร์ (2543, หน้า 43) กล่าวว่า น้ำในลุ่มน้ำ โดยรัฐมีหน้าที่เป็นผู้สนับสนุนในด้านงบประมาณ ความรู้และบุคลากร เพื่อให้เกิดความเป็นไปได้ในทางปฏิบัติ แต่ไม่ใช้การที่รัฐทำโครงการแทนชาวบ้าน โดยไม่คำนึงถึงการมีส่วนร่วมของชุมชน โดยรัฐจะต้องรับผิดชอบต่อค่าเสียหายที่เกิดขึ้น จากการที่รัฐเข้ามาแทรกแซงของกรมชลประทาน ทำให้ระบบชลประทานชาวบ้าน และทำความเสียหายแก่ระบบเหมืองฝาย ตลิ่งพังก้นน้ำ รวมถึงพืชผลและทรัพย์สินของชาวบ้าน ทั้งนี้ชาวบ้านต้องรวมตัวกันเพื่อจัดตั้งสมาคมผู้ใช้น้ำและง่ายต่อการรักษาบำรุงยังสอดคล้องกับวสันต์ จอมภักดี (2550, หน้า 49-60) กล่าวว่า บริหารจัดการลุ่มน้ำในระดับท้องถิ่นนั้น จำเป็นต้องเริ่มต้นตั้งแต่การจัดระบบท้องถิ่นให้ได้มาตรฐานก่อน โดยในขั้นแรก ต้องสร้างความเป็นเอกภาพในการบริหารจัดการแหล่งน้ำขนาดเล็ก และแหล่งน้ำสาธารณะที่ชุมชนมีส่วนเกี่ยวข้องโดยตรง ได้แก่ แม่น้ำ คู คลอง บึง ห้วย ลำธาร อ่างเก็บน้ำ และพื้นที่ชุ่มน้ำต่างๆ รวมทั้งมีการผสมผสานการบริหารจัดการที่ใช้ภูมิปัญญาของชุมชนในท้องถิ่นด้วย เช่น ระบบเหมือง ฝาย เป็นต้น ต้องมีการกำหนดบทบาทหน้าที่ขององค์การบริหารส่วนท้องถิ่นอย่างชัดเจน เพื่อให้เข้ามามีส่วนรับผิดชอบ และสนับสนุนทั้งด้านงบประมาณและทรัพยากรอื่นๆ อย่างเต็มศักยภาพอีกด้วย และยังสอดคล้องกับประสิทธิ์ ประครองศรี (2551, หน้า 25-39) กล่าวว่า การบูรณาการเป็นกิจกรรมที่เชื่อมโยงสิ่งใดสิ่งหนึ่งหรือหลายสิ่งเข้าเป็นส่วนประกอบของอีกส่วนหนึ่งเพื่อให้สิ่งนั้นมีความครบถ้วนและสมบูรณ์ขึ้นโดย

การเข้าธรรมชาติสิ่งแวดล้อมและมนุษย์เข้าด้วยกัน

หากพิจารณาภาพรวม สะท้อนให้เห็นว่า มิติคุณค่าของการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรน้ำตามวิถีชีวิตของชุมชน ทั้งในด้านการผลิตและการอุปโภคบริโภค ซึ่งชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำเสียใหญ่ส่วนใหญ่มีวิถีการพึ่งพาอาศัยทรัพยากรธรรมชาติในการอยู่รอดเป็นสำคัญ จนทำให้ชุมชนได้เห็นมิติคุณค่าในการสนับสนุนด้านการพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการใช้ประโยชน์ร่วมกับหน่วยงานรัฐที่เกี่ยวข้อง ทั้งนี้ ชุมชนยังได้มีการอนุรักษ์แหล่งน้ำและทรัพยากรน้ำ บนฐานความเชื่อ ศรัทธา และจารีตประเพณีของคนในชุมชน โดยพิธีกรรม การเลี้ยงผีปู่ตา เพื่อให้อารักษ์ต้นน้ำลำธาร ช่วยบันดาลให้น้ำไหลออกจากตาน้ำตลอดเวลา ไม่ขาดสาย และการทำนาเป็นไปด้วยดีตลอดฤดูกาล ตลอดจนการส่งเสริมมิติคุณค่าด้านการรวมกลุ่ม โดยองค์กรชาวบ้านในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำให้สอดคล้องกับภูมิสังคมของพื้นที่ตนเอง ต้องคำนึงถึงการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนให้มากที่สุด

6. ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น กรมทรัพยากรน้ำ กรมชลประทาน ควรมีแนวทางในการจัดการทรัพยากรน้ำแบบมีส่วนร่วมทุกภาคส่วน โดยให้ชุมชนที่ตั้งอยู่บริเวณลุ่มน้ำเสียใหญ่ตอนบนได้เข้ามามีส่วนร่วมทุกครั้ง

2. ข้อเสนอแนะการวิจัยในครั้งต่อไป

2.1 การศึกษาถึงผลกระทบในช่วงฤดูน้ำหลากตามลุ่มน้ำเสียใหญ่ตอนบน

2.2 ควรศึกษาถึงการเปลี่ยนแปลงของ
ทรัพยากรธรรมชาติตั้งแต่ตอนบนไปถึงตอนล่าง

7. องค์ความรู้ที่ได้รับ

จากการวิจัยเกี่ยวกับภูมิปัญญาการ
จัดการทรัพยากรน้ำในลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน

ทำให้ผู้วิจัยได้องค์ความรู้ในเรื่องการมีส่วนร่วม
ของชุมชนทั้งหน่วยงานภาครัฐและเอกชน
แนวทางในการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำในลุ่มน้ำ
เสียวใหญ่ตอนบน และการจัดการทรัพยากร
น้ำลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน รายละเอียด
ดังภาพที่ 1

ภาพที่ 1 องค์ความรู้ที่ได้รับ

เอกสารอ้างอิง

- กรมทรัพยากรน้ำ. (2556). *การบริหารจัดการน้ำของประเทศไทย*. กรุงเทพฯ: กรมทรัพยากรน้ำ กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม.
- ไกรสร เพ็ญสกุล. (2551). *การมีส่วนร่วมของประชาชนในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำศึกษา กรณี ลุ่มน้ำสาขาลองปะเหลียน จังหวัดตรัง*. (รายงานการวิจัย). สำนักงานทรัพยากรน้ำ กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม.

- ณริศรา สุกแป้น. (2557). *คลองจำไทร: พลวัตการจัดการทรัพยากรโดยชุมชน*. (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต). สงขลา: มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.
- ธันน์ อนุমানราชธน. (2545). *แนวทางการจัดการความขัดแย้งเกี่ยวกับทรัพยากรน้ำในเขตอำนาจขององค์การบริหารส่วนตำบลจังหวัดเชียงใหม่*. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ธีระภัทรา เอกพาณิชย์สวัสดิ์. (2553). *การศึกษาและพัฒนารูปแบบการเสริมสร้างองค์กรชุมชนเข้มแข็ง กรณีศึกษา ตำบลวังชมพู อำเภอเมือง จังหวัดเพชรบูรณ์*. (รายงานการวิจัย). เพชรบูรณ์: มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบูรณ์.
- บุผาชาติ จันทรหอม. (2564). *แนวทางการพัฒนาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการน้ำสู่ความยั่งยืน*. *Journal of Roi Kaensarn Academi*, 6(6), 340-356.
- ประสิทธิ์ ประครองศรี. (2551). *ภูมิปัญญาการจัดการระบบนิเวศและทรัพยากรน้ำเพื่อเศรษฐกิจพอเพียงระดับครัวเรือนอย่างยั่งยืน*. ขอนแก่น: มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- ราชันย์ หลงมีวงษ์. (2545). *ผลกระทบต่อระบบนิเวศลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน*. มหาสารคาม: สำนักชลประทานที่ 6 กรมชลประทานจังหวัดมหาสารคาม.
- วสันต์ จอมภักดี. (2550). *การบริหารจัดการลุ่มน้ำในระดับท้องถิ่น*. เชียงใหม่: คณะวิศวกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- สุริยะ หาญพิชัย. (2560). *ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรน้ำของชุมชนบ้านหนองเตี๋ย อำเภอมือง จังหวัดชัยภูมิ*. *วารสารวิชาการ มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์*, 9(1), 241-254.
- สุวิชา ศรีถาน และปรีดา ไชยา. (2559). *การค้นหามรดกภูมิปัญญาอย่างมีส่วนร่วมของชุมชนแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน*. *วารสารวิทยาลัยดุสิตธานี*, 10(1), 12-22.
- อนุมาศ ทูริสุทธิ. (2540). *การพัฒนาศักยภาพกลุ่มผู้ใช้้ำในการจัดการทรัพยากรน้ำของชุมชน*. (รายงานการวิจัย). ขอนแก่น: มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- อุแก้ว ประกอบไวยกิจ ปีเวอร์. (2543). *มนุษย์ ระบบนิเวศ และสภาพนิเวศในประเทศไทย*. (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.
- Steward, J. H. (1972). *Theory of Culture Change: The Methodology of Multilinear Evolution*. Urbana and Chicago: University of Illinois Press.